

Відгук
офіційного опонента на дисертацію Ягунова Дмитра Вікторовича
«Пенітенціарна політика як складова соціального контролю»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за
спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси

У дисертації Ягунова Дмитра Вікторовича «Пенітенціарна політика як складова соціального контролю» досліджується сутність, форми, методи і межі соціального контролю в суспільстві початку XXI століття на прикладі пенітенціарної політики сучасних національних держав та транснаціональних приватних акторів, які в багатьох сучасних країнах витіснили державу зі сфери формування та реалізації пенітенціарної політики.

Дисертація Д. В. Ягунова містить критичний аналіз поглядів зарубіжних та українських вчених, які заклали основи сучасного розуміння соціального контролю, та обґрунтовані авторські пропозиції щодо застосування таких поглядів для дослідження пенітенціарної державної політики та її наслідків для українського суспільства. Ключовою тезою дослідження Д.В. Ягунова є те, що сучасний соціальний контроль є цифровим, проникливим, технологічним, тонким та всеосяжним, а відтак у суспільстві Постмодерну існує реальна небезпека втрати значної частки свободи.

У дисертації Д. В. Ягунова робиться наголос на важливості для політичної науки XXI століття досліджень сутності технологічно-цифрового соціального контролю на прикладі концепції «пунітивного міста», яке слугує моделлю сучасного інформаційного суспільства. На особливу увагу заслуговує авторське застосування концепції «net widening» у сучасних державах (с. 48).

Д. В. Ягуновим здійснено глибокий аналіз трансформації моделей соціального контролю з відповідними характеристиками кожної моделі. Дослідження актуалізує питання щодо застосування у XXI столітті категорій, запроваджених Мішелем Фуко («ранг», «іспит», «дисципліна») і фокусує увагу на актуальності таких категорій. Для цілей аналізу природи соціального

контролю у ХХІ столітті дослідження надає практичні приклади «посягання на свободу» (як-то камери відеоспостереження, цифрові бази даних, електронний моніторинг, розширення типології та класифікації девіантів) та поширення більш проникливого соціального контролю у сфері пенітенціарної політики. Варто підкреслити й той факт, що дисертаційна робота виконувалась тривалий період і в цьому її перевага. Адже три попередні модуляції соціального контролю залишилися в минулому, хоча мають деякі прояви у сучасності, а четверта модуляція так стрімко розвивалася, що на початку часового відліку з написання роботи вона мала характер тенденції, в сучасних умовах це вже стійка закономірність соціального контролю. Отже сама демонстрація логічної стрункої схеми перетворень соціального контролю та визначення його перспектив, спираючись на підтверджені тенденції є заслугою автора роботи. Варто зазначити й міждисциплінарний підхід у дослідженні пенітенціарної політики як складової соціального контролю, що справило синергійний ефект й дозволило проаналізувати трансформацію соціального контролю за схемою «бінарний код законності – дисциплінарний механізм – пристрій безпеки – паноптичний модулятор ризиків».

Слід наголосити, що практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що її положення і висновки повинні бути використані для формування та реалізації загальнонаціональних програм, стратегій та програм реформування пенітенціарної системи України, реалізації проектів, пов'язаних із реформуванням державного управління пенітенціарною системою України та законотворчої діяльності в сфері правосуддя та виконання кримінальних покарань.

За змістом дисертаційного дослідження опубліковані наукові праці та автореферат, що дає підстави стверджувати, що наукові результати і висновки даної дисертаційної роботи цілком обґрунтовані.

Дисертаційна робота побудована цілком логічно у повній відповідності до постульованих автором завдань. Об'єкт і предмет дослідження, а також мета і завдання цілком відповідають заявленій темі. Не викликає сумнівів наукова

новизна одержаних результатів, їх теоретико-прикладне значення. Таке твердження впливає насамперед з урахування методологічної основи дисертації, у рамках якої автор використовує комплекс загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження.

За результатами проведеного дисертаційного дослідження, автором було у повному обсязі досягнуто виконання запланованих наукових завдань.

Так, на підставі систематизації теоретико-методологічних засад дослідження пенітенціарної політики Д. В. Ягуновим було належним чином та у повному обсязі обґрунтовано концепцію паноптично-карцерної держави та доведено політичну природу соціального контролю.

Автором з'ясовано зміст і наслідки впливу глобальних процесів на формування та реалізацію державної пенітенціарної політики, виявлено особливості української пенітенціарної політики та її модуляції під впливом глобальних змін, а головне – визначено ймовірні сценарії еволюції політики соціального контролю в глобальному та національному вимірах.

Крім того, у дослідженні акцентується увага на тому, що у новій системі координат суспільства початку ХХІ століття значно розширюється коло девіантів за рахунок потенційних (іноді навіть просто задекларованих) девіантів, а ключовими категоріями захисту суспільства стають не «злочин» та «справедливе й законне покарання», а більш глибокий соціальний контроль над значно більшими групами населення, що здатний глибоко проникати у соціальне середовище за допомогою формально незалежних інституцій. Зазначений вище процес характеризується тим, що донедавна чіткі кордони між закритими тотальними інституціями та неінституційними додатками розчиняються. Так само розчиняються кордони між згаданими вище «законослухняними громадянами» і «чесними платниками податків», з одного боку, та, з іншого, «девіантами» (навіть злочинцями).

За результатами дисертаційного дослідження автором слушно наголошується, що в сучасних умовах вже не суспільство здійснює соціальний контроль з метою саморегулювання та самовпорядкування соціальних

відносин, а проникливий технологічний соціальний контроль здійснюється над суспільством з боку держави та приватних суб'єктів, причому останні нерідко вже мають не національну, а транснаціональну владу. Суспільство ХХІ століття вже не суб'єкт соціального контролю. Воно перетворилося на його об'єкт, дедалі більше піддаючись впливу процесів net-widening, внаслідок чого суспільство ХХІ століття набуває ознак карцерного суспільства, де традиційні національні системи соціального контролю (включаючи тотальні інституції) стають більш мобільними й технологічними та набувають якісно нових форм та значення.

У своєму дисертаційному дослідженні Д. В. Ягунов дійшов аргументованого висновку, що в умовах суспільства ХХІ століття покарання та інші форми соціального контролю позбавлені традиційних цілей (включаючи «виправлення» або «перевиховання» девіантів), хоча зазначені традиційні цілі все ще формально декларуються як «класичні» та відображаються у міжнародних та регіональних стандартах прав людини та стандартах з функціонування систем соціального контролю сучасних держав (с. 145, 171-172).

Автором здійснено глибоке дослідження діяльності транснаціональних корпорацій, які задіяні для проведення глибокого соціального контролю. До того ж, як наголошує автор, капітал транснаціональних корпорацій зруйнував національну пенітенціарну ідентичність та відкрив добу нової глобальної пенітенціарної політики, де держави є залежними від в'язничних корпорацій. Водночас, корпорації використовують корупцію, лобіювання, ЗМІ, паніку перед злочинністю, шантаж урядів, щоб посилити залежність держав від в'язничного бізнесу (с. 294).

Дисертантом за результатами проведеного дослідження переконливо доведено, що приватний капітал забезпечив своє домінування над державами у сфері виконання покарань, функціонування в'язниць та інших тотальних інституцій і ця тенденція наразі продовжується у бік посилення цього домінування (с. 298). Відмовитися від такого домінування є складним

завданням, адже в'язничний бізнес є не лише місцем політичної взаємодії. В цій сфері кожен громадянин стає фактично інвестором в'язничної корпорації.

У дослідження аргументовано вказується, що національна пенітенціарна політика у XX столітті була заснована на ідеях велфаристської держави із гаслом «максимальна безпека для всіх». Проте за нових правил діяльність в'язничних корпорацій пов'язана з мінімізацією витрат, де велфаристські принципи де актуалізуються (с. 296-297). Після часткового подолання кризи «реабілітаційного ідеалу» в'язничний бізнес витіснив реабілітаційну парадигму та замінив її «скороченням видатків» і «безпекою платників податків», чим знову актуалізував питання політичних цінностей щодо поводження з громадянами із груп соціального виключення.

Автором наголошується, що сучасні в'язничні корпорації необхідно аналізувати у категоріях квазідержав з відповідними атрибутами (законодавчі та виконавчі органи, населення, територія, апарат примусу, корупція і злочинність). На глобальній політичній арені в'язничні корпорації ухвалюють квазіполітичні рішення з подальшим нав'язуванням таких рішень державам – від лобіювання та нагнітання паніки перед злочинністю й мігрантами до корупції. Відповідно, виникає проблема легітимізації діяльності в'язничних корпорацій взагалі та у відносинах з державами (с. 299.).

Автор зауважив, що в'язничні корпорації, просуваючись на місцевих ринках, не порушують законодавство відповідних національних держав, проте, у той саме час, кожен прояв поширення їх впливу створює виклик усталеним ідеям соціально відповідальної держави. Крім того, автором вказується на мультисуб'єктність відносин між державами та приватними акторами (моделі «держава – держава – приватний актор» або навіть «держава – держава – держава – приватний актор»).

У розділі третьому «Особливості пенітенціарної політики в Україні» автором фокусується увага на трансформації пенітенціарної політики в Україні, де аналізуються відповідні модуляції. Розділ містить результати дослідження політичного поля, у рамках якого національна пенітенціарна

політика розроблялася та впроваджувалася на певному етапі, у визначенні політичних передумов проведення пенітенціарних реформ та у формулюванні висновків щодо показників пенітенціарної політики у межах певної модуляції та в цілому.

На особливу увагу заслуговує висновок автора, що політичні еліти насичують суспільство політичними меседжами про неприпустимість тортур (с. 380). Проте, водночас, перед громадянами формується ілюзія обов'язкового вибору, де соціальні практики катування стають інструментом політичного шантажування, де під видом заборони тортур еліти збільшують вторгнення до свободи громадян. Таким чином, наголошує автор, політика запобігання катуванням у ХХІ столітті – це відображення складного політичного дуалістичного процесу: спроба ще більшого «убезпечення суспільства» з одночасним фіаско такого «убезпечення».

Дисертаційну роботу завершують висновки, які узагальнюють напрацювання та наукову евристичність кожного з розділів. Вони дають цілісне уявлення про авторську концепцію. Отримані результати, висновки свідчать про вирішення поставлених завдань, вони обґрунтовані і мають важливе наукове значення.

Обґрунтованість наукових положень, висновків, сформульованих у дисертації, підтверджується публікацією основних результатів у фахових вітчизняних та іноземних виданнях, їх оприлюдненням на міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях. Якість, обсяг та кількість публікацій здобувача відповідає усім вимогам. У публікаціях відображені усі основні положення та висновки дисертаційного дослідження.

У цілому позитивно оцінюючи науковий рівень дисертаційного дослідження Д. В. Ягунова, слід зазначити деякі дискусійні положення та зауваження:

1. В результаті проведеного дослідження автором уточнено моделі, що пояснюють політичні передумови розширення практики застосування тортур у другій половині ХХ– на початку ХХІ століття з метою «захисту суспільства»

(безпекова, дисциплінарна, легітимізаційна) (с. 370-381), проте дисертаційне дослідження значно б виграло від того, якби автор більшу увагу приділив питанню застосування зазначених моделей в умовах українського суспільства. Бажано було б почути аргументацію автора з цього приводу.

2. Автор робить висновок про те, що «держава програла бізнесу війну за соціальний контроль» як у територіальному, так і в культурно-ідеологічному аспекті (с. 298). Це сміливе твердження потребує додаткової аргументації та деталізації як в часовому вимірі (коли це відбулося, на думку автора?), так і в інституційному (якщо це відбулося, то в яких інститутах та практиках відбилася ця постульована автором перемога?).

3. Потребує також обґрунтування або роз'яснення тези автора про те, що «політична влада приватних акторів є більш гнучкою, у порівнянні з державною владою» (с. 258). Зрозуміло, що автор дисертації спирається на приклад пенітенціарної системи, але і в цьому випадку подібне твердження потребує верифікації.

4. Автор використовує в роботі категорію «якість влади», коли порівнює влади приватних акторів та державних інститутів (с. 297). Оскільки порівняння об'єктивно передбачає певні показники, бажано було почути конкретизацію тих параметрів, за якими здійснюється це порівняння.

5. В дисертаційному дослідженні актуалізовано проблему впливу транснаціонального в'язничного бізнесу на державну політику сучасної держави (с. 294). Робота значно виграла б, якщо б автор приділив увагу аналізу інструментів розширення впливу ТНК (лобіювання, прямий тиск, тощо) на процеси подальшої демонополізації окремих сфер державної політики, пов'язаної з соціальним контролем.

Слід зазначити, що зважаючи на складність і багатоаспектність предмета дослідження, наведенні зауваження і міркування не впливають на високу оцінку наукової і практичної цінності дисертації Д. В. Ягунова. Висловлені побажання є дискусійними та спрямовані на активізацію подальшого наукового пошуку автора.

Автореферат відображає основний зміст і висновки дисертаційного проекту, який є завершеною науковою працею. Вивчення матеріалів дисертаційної роботи та автореферату свідчить про відповідність останнього основним положенням дисертаційного проекту.

Таким чином, дисертаційне дослідження Д. В. Ягунова «Пенітенціарна політика як складова соціального контролю» відповідає існуючим вимогам МОН України, викладеним у «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами та доповненнями, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р.), а його автор Д. В. Ягунов заслуговує на присудження наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Офіційний опонент

завідувач кафедри міжнародних відносин

Дніпровського національного університету

імені Олеся Гончара,

доктор політичних наук, професор

І. В. Іщенко

